

Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad

- Dansk Numismatisk Forening • Føroya Myntsavnarafelag • Myntsafnarafélag Íslands •
- Norsk Numismatisk Forening • Numismatiska Föreningen i Åbo • Skånes Numismatiska Förening •
- Nationalmuseets Myntkabinett • Den kgl. Mønt- og Medaillesamling • Kungl. Myntkabinettet •
- Lunds Universitets Historiska Museum • Myntkabinettet, Universitetet i Oslo •
- Suomen Numismaattinen Yhdistys • Svenska Numismatiska Föreningen •
- Arkeologisk museum, Universitetet i Stavanger • NTNU Vitenskapsmuseet •
- Uppsala universitets myntkabinett • Numismatiska Forskningsgruppen •
- Myntsafn Seðlabanka og Þjóðminjasafns •

*Noget om Christoffer af Bajerns
danke mønter – og om heste og zebraer*

*Kronologisk ordning af Christian I's
korshvide fra Malmø*

Ringspænder fremstillet af mønter

Nr. 4 • Oktober 2024

Ringspænder fremstillet af mønter

Af Helle W. Horsnæs

I 1266 begyndte man i Frankrig under Ludvig 9. at præge de såkaldte gros. Tidligere havde man nord for Alperne næsten udelukkende præget penninge (i Frankrig kaldet deniers/denarer), men en gros havde en hidtil uhørt høj værdi af 12 penninge. Midtfeltet og den indre rand på en gros lignede de samtidige franske penninge, men en gros var tydeligt større. Mønten fik en ekstra, ydre rand, og dens højere værdi på 12 penninge blev symboliseret ved 12 lilje-ornamenter, som dekorerede den ydre rand på møntens bagside. Disse nye pragtmønter er populært kendt som 'gros tournois', eller den fordanskede version 'turnos'. De store og lødige sølvmønter blev forbilleder for en lang række gros fremstillet i andre møntsteder, og gros blev i løbet af 1300-tallet en af de vigtigste internationale handelsmønter.

Også i Danmark kom gros til at spille en stor rolle. I perioden cirka 1270-1400 er der gros i næsten $\frac{1}{6}$ af alle danske møntskattefund (23 af cirka 150; DMS 92-242). Det er ofte fund, som også indeholder engelske sterlinge eller sterling-imitationer, der ligesom gros var præget i godt sølv. De underlødige danske mønter bliver derimod sjældent fundet sammen med de gode udenlandske sølvmønter. Kun to danske skattefund indeholdt både gros og danske mønter, nemlig Skrivergade-skatten fra Bornholm (DMS 96) og Stuby-skatten fra Sydsjælland (DMS 177).

Indtil detektoren blev bragt i anvendelse, er de fleste gros fundet i samlede deponeringer, og der findes da også stadig skatte med gros. Men som det gælder for de fleste andre mønttyper, har de seneste årtiers af-søgninger med metaldetektor bragt flere og flere eksemplarer frem i lyset som enkeltfund. Det kan være som en enkelt gros blandt mange andre fund på en af de store detektorpladser, som ofte har mange, måske flere hundrede møntfund. Eller det kan være som en helt enkelt mønt fundet et sted uden andre fund.

Omkring år 1200 begyndte mænd, kvinder og børn i Danmark at gå i kjortel under indflydelse af centraleuropæisk mode. Samtidig dukkede de første middelalderlige ringspænder op. De blev nemlig brugt til at lukke kjortlens halsslids, og i løbet af de næste to århundreder var ringspænder de mest almindelige former for dragttilbehør. Brugen af ringspænderne dør ud igen med ændringer af klædedragten fra midten af 1300-tallet og fremefter. Søvsø har gennemgået fundene af ringspænder i Danmark og analyseret deres typologi, brug og udbredelse i tid og rum (Søvsø 2009). Ringspænderne har været brugt i alle sociale lag, og de fleste af de bevarede eksemplarer er ret simple og udekorerede bronzespænder. Et enkelt spænde lavet af ben minder os om, at man sagtens har kunnet fremstille spænder i organiske materialer som træ, læder og ben, der i dag kun sjældent vil kunne genfindes. Af de knap 200 ringspænder, som udgjorde Søvsøs oprindelige undersøgelsesmateriale, var kun 9 af guld og 27 af sølv. Søvsø understregede, at spænder af ædelmetal hørte til i de øvre sociale lag. Det viser ikke blot metallets værdi, men også spændernes fundsteder, som for ædelmetalspændernes vedkommende ofte er stormandsgårde eller borganlæg. Desuden fortæller skriftlige kilder, at man

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 3

Fig. 4

Fig. 5

Fig. 6

ved lovgivning har forsøgt at udelukke andre end adel og kongelige fra at bruge smykker af guld og sølv (Søvsø 2009, 201).

Fem af ringspænderne i Søvsøs katalog, knap 2,5%, var lavet af gros med en diameter på cirka 26 mm,¹ som svarer til størrelsen på hovedparten af ringspænderne. Der er altså ikke tale om en almindelig type. Spænder lavet af mønter hører til i den lille gruppe af sølvspænder, og værdien af en gros svarende til 12 penninge af godt sølv, på en tid hvor de danske mønters metalværdi var i frit fald – eller danske mønter slet ikke blev fremstillet – er med til at understrege fundenes betydning.

I dag har vi imidlertid allerede registreret yderligere syv nye ringspænder lavet af mønter (se katalog), og der er flere på vej til danefæbehandling.² Siden årtusindskiftet har vi registreret cirka 55-60 nye enkeltfund af gros, hvoraf de syv færdigregistrerede ringspænder svarer til 11,6-12,7%. En betragtelig del af de danske enkeltfund af store og lødige udenlandske mønter i højmiddelalderen udgøres altså af omarbejdede mønter.

Franske gros tournois udgør hovedparten af de omarbejdede mønter fulgt af gros fra Flandern og Holland. Kun tre spænder falder udenfor dette billede. Det gælder et ringspænde, som angiveligt er fundet i Roskilde og er lavet af en bøhmisk groschen, et spænde lavet af en edwardsiansk penny og fundet ved Svallerup på Sjælland og et spænde lavet af en gros fra Oldenburg og fundet ved Oksholm i Nordjylland. De to sidste afviger fra de øvrige ikke blot ved mønttypen, men også ved måden de er omarbejdede. Spændet fra Svallerup har fået en ret grov torn lavet af

Fig. 7

Fig. 8

Fig. 9

Fig. 10

Fig. 11

Fig. 12

bronze, og på spændet fra Oksholm er tornen fastgjort på en pånitted forstærkning. De edwardianske pennies er ganske almindelige blandt danske fund, mens gros fra Oldenburg kun ses at være fundet en enkelt gang før, i et enkelt eksemplar i Kallerupskatten (DMS 227).

Også groschen fra Böhmen er relativt sjældne gæster i Danmark (tre eksemplarer i Ebbelnæs-fundet, DMS 184), mens mønter fra Flandern oftere synes at følges med de franske gros. De to spænder lavet af gros fra Flandern og fundet ved Gammelkøgegård og i Slagelse-skatten er meget ens. De har samme placering af torn, og begge har spor af forgyldning.

Ved omarbejdningerne har man tilsyneladende ikke haft noget specielt ønske om at fremvise den ene side af mønten frem for den anden, og man har været ligeglad med møntens orientering. Gennemboringerne til fastgørelse af tornen sidder forskellige steder. Hvor tornen er bevaret, kan man se, at både møntens forside og dens bagside kan fungere som forside for spændet. Indholdet af indskrifterne synes således ikke at have haft en speciel betydning, men selve tilstedeværelsen af skrift på spændet kan være vigtig – uanset om man kan læse den eller ej. Indskrifterne placerer spænder lavet af mønter som en slags undergruppe til Søvsøs grp. 1.3, der indeholder spænder med indskrifter eller *efterligninger* af indskrifter.

Kun et enkelt ringspænde lavet af en omarbejdet mønt er fundet i

Fotografer:

Fig. 1-2. Arnold Mikkelsen.

Fig. 3-4. Rasmus Meng.

Fig. 5-9. Sean Weston.

Fig. 10. Helle W. Horsnæs.

Fig. 11-12. Nikita H. Andersen.

Vist i ca. 135%

1 Mål oplyst af Jensen (Søvsø) 2005.

2 Pr. 12/3-24 er der registreret mindst fem tilsvarende ringspænder lavet af mønter i DIME.

Inv	Fundsted	Stednr.	SB Nr.	Beskrivelse	Materiale	Diam.	Mønttype	Autoritet	Land
IU.NR.	Roskilde(?) (testamentarisk gave 1960)			profileret torn		26mm*		Venceslaus 2	Bøhmen
D13590	BAF Borgerskolen, Skelskør (gave 1948), overfladefund fra pløjelaget	40413		profileret torn		26mm*		Arnold 8	Holland
D1152	Viborg (gave 1876)	20107		torn mangler	forgylt	26mm*		Philip 4(?)	Frankrig
NM II 19721	Gammelkøgegård, Køge (1861), 'på den såkaldte kirkemark, en af hovmarkerne til Gammelkøgegård. Her skal have stået en kirke... til midten af det 17. årh.'					26mm*		Ludvig 2 de Male	Flandern
D1785	Slagelse-skatten (1883)	40314		torn mangler	forgylt	26mm*		Ludvig 1 af Nevers	Flandern
D 85/2011	Øster Vandet (2008)	110213	56	profileret torn		24,9mm	Duplessy 190E	Ludvig 9 den Hellige	Frankrig
D 648/2022	Svallerup detektorplads (2019)	30107	161		torn af bronze	18mm	long cross	Edward	England
FP 8691.3	Søndertoftegård, Søborg (reg. 2011)	10110	176	torn mangler		24,5mm	Duplessy 214	Philip 4	Frankrig
FP 11221.1	Gammel Hviding (reg. 2017)	210103	42	torn mangler		25mm		Philip 4	Frankrig
FP 12594.12	Marienlyst (reg. 2018)	50213	197	buklet, kraftigt korroderet	forgylt	25mm		Philip 3-4	Frankrig
FP 15426.2	Søbygård (reg. 2020)	30503	55	bøjet, kraftigt korroderet, torn mangler		24,5mm		Philip 3-4	Frankrig
FP 15925.9	Oksholm (reg. 2021)	100709	18	randklippet, torn fastgjort i pånittet forstærkning	forgylt	21mm	Kalvelage & Trippler nr. 39-50	Conrad 2, greve	Oldenburg

en sikker arkæologisk kontekst i Danmark. Der er til gengæld tale om et helt exceptionelt fund: Et forgylt ringspænde lavet af en gros præget for Ludvig 1. af Nevers (1322-1346) indgik i Slagelse-skatten, som er Danmark største guldfund fra middelalderen (DMS 214). Skatten er tpq-dateret af to nürnbergske guldylden fra 1372. Det er foreslået, at den kan være blevet deponeret i forbindelse med begivenheder omkring kongevalget i 1376, som fandt sted i Slagelse. Dette fund er med til at understøtte Søvsøs argumenter om, at sølv- og guldspænder hører til i de højeste sociale lag.

Hvor er spænderne lavet? For at undersøge dette har jeg forsøgt at opspore ringspænder lavet af mønter, som er fundet i andre lande. Det er ikke helt simpelt, og det skyldes i høj grad, at vi her bevæger os i et område, som ofte er blevet forbigået af numismatikere, mens arkæologer sjældent har registreret fundene med numismatiske oplysninger. På Historiska Museet i Stockholm finder man dog oplysninger om i alt seks fund af ringspænder.

I den meget rige skat fra Dune, Gotland er fundet et forgylt ring-

Møntsted	Nominal	Fra	Til	Indskrift	Publ.	Fig.
	prager groschen	1278	1305	?	Søvsø nr. 103; Lindahl 1984-85, kat.nr. 32 og fig. 11.	
Haselt	gros	1280	1328	?	Søvsø nr. 104	
	gros tournois	1285	1319	PHILIPPVSREX+	Søvsø nr. 105	10
	gros au lion	1346	1384	<u>LVD OVI C'CO MES</u>	Søvsø nr. 106; Lindahl & Jensen 1983, n. 40	1
	gros tournois	1322	1346	<u>LVD OVI C'CO MES</u>	Søvsø nr. 107 Lindahl & Jensen 1983, fig. 11; DMS 214	2
	gros tournois	1266	1270	+LVDOVICVSREX +TVRONVSCIVIS		3
Canterbury	penny	1279	1344	+EDW... <u>CIVI TAS CAN TOR</u>		4
	gros tournois	1290	1295	±PHILIPPVSREX ±TVRONVSCIVIS		5
	gros tournois	1285	1314	+PHILIPPVSREX +TVRONVSCIVIS		6
	gros tournois	1270	1314	<u>+PHILIPPVS[REX]</u> <u>+TVRONVSCIVIS</u>		7
	gros tournois	1270	1314	+PHILIPPVSREX +TVRONVSCIVIS		8
	gros	1341	1401	<u>+CONRADVSCOMES</u> <u>+TVRONVSCIVIS</u>		9

Katalog over ringspænder lavet af mønter og fundet i Danmark. Materialet er sølv, hvor intet andet er angivet.

** angiver mål fra Søvsø. Understregning i indskriftens indre ring angiver gennem-boring. Rød skrift angiver spændets forside.*

spænde lavet af en schilling fra Den tyske Orden under Winrich von Knieprode omkring 1360,³ og i en anden rig skat, fundet ved Ammunde, Gotland, var der fragmenter af to ringspænder lavet af mønter fra første halvdel af 1300-tallet, præget henholdsvis i Dorpat og af Jan 3. af Brabant.⁴ Nedlæggelsen af begge disse skatte er blevet sat i forbindelse med den danske kong Valdemar 4.s invasion i 1361 (Uggla 1936). De to skatte er således næsten samtidige med Slagelse-skatten, og de indeholder ligesom den et meget rigt materiale.

I et skattefund fra Giphagen, Ducker sogn (Gotland) er fundet hele fem ringspænder lavet af mønter.⁵ Den ældste er en forgyldt gros præget for Ludvig 1. af Nevers fra Flandern (1322-1346), mens de øvrige er schillinge slået af Den tyske Orden i anden halvdel af 1300-tallet og begyndelsen af

3 SHM 6849.89.

4 SHM 2485.15-16.

5 SHM 6347.138-142.

1400-tallet. Skatten er foreslået nedlagt under Gustav Vasas besættelse i 1524. Hvis dette er rigtigt, har mønterne været mellem 200 og 100 år gamle ved deponeringen, hvilket betyder, at de har haft en meget lang anvendelsesperiode!

Ud over ringspænderne fra de tre gotlandske skattefund er der tre tilsyneladende enkeltfund, et fra hver af øerne Øland og Gotland, og et helt uden fundoplysninger. Mønten fra Øland er en gros tournois præget under Ludvig 9,⁶ den fra Gotland er en schilling fra Den tyske Orden præget for Michael von Sternberg,⁷ og mønten uden proveniens er præget for Ludvig 2. de Male i Flandern.⁸

Det er påfaldende, at Den tyske Ordens mønter er velrepræsenterede blandt de svenske fund og tornen er på disse fastgjort i et firkantet hul. I Danmark dominerer de lidt tidligere gros tournois-typer.⁹ Her er tornen fastgjort i rundt hul, eventuelt med en udskæring ved siden af hullet, der letter tornens bevægelighed. De to svenske ringspænder fra Giphagenskatten og Øland (løsfund), der er lavet af gros, er forarbejdet på samme måde som de danske fund.

Kelleher har studeret omarbejdede og genbrugte mønter fra England. Han kendte i 2012 til i alt ni eksemplere på mønter omdannet til ringspænder (annular brooches): tre var fra 1200-tallet og en fra 1400-tallet. De resterende blev ikke beskrevet, og kun en enkelt short cross penny er afbildet (Kelleher 2012, s. 188 fig. 4 og n. 14). En søgning blandt de 1.710.558 genstande i Portable Antiquities Scheme (PAS) gav ni hits, som kan sammenlignes med de danske fund af ringspænder, men af dem er kun tre udfærdiget på samme måde som fundene fra Danmark:¹⁰ med en torn fastgjort gennem et hul boret i randen. På fem andre mønter er midtfeltet skåret ud, så mønten fremstår som en ring, men til forskel fra de danske fund er der intet hul til fastgøring af en torn.¹¹ De tre mønter med gennemboring til fastgørelse af nål er en grosso slået i Bergamo for Frederik 2. (konge af Sicilien) fra midten af 1200-tallet og fundet i Wymondham, Norfolk,¹² et meget lille forgyldt spænde fra Lincolnshire er lavet af en mønt, som kun er bestemt som en kontinental 'petit denier',¹³ og et spænde fundet nær Winteringham, North Lincolnshire er lavet af en short cross penny hvis indskrift kan rekonstrueres som møntmesteren Pieres, der var aktiv i Durham ca. 1199-1222 under John (Johan uden Land) og Henry 3.¹⁴ De fem mønter uden gennemboring er fire engelske (tre groats og en halfgroat) og en pavelig grosso.

Søgninger i den hollandske pendant til PAS på tournois og på middelalderlige sølvsmykker gav kun ét ringspænde lavet af en fransk gros tournois.¹⁵

Ud fra denne foreløbige gennemgang ser det ud til, at ringspænder lavet af mønter er et relativt sjældent fænomen. At der er fundet flere eksemplarer i Danmark i de senere år, skyldes uden tvivl de danske amatørarkæologers metaldetektorafsøgninger, så andre landes eksemplarer kan være underrepræsenterede. Det er imidlertid klart, at selv i England, hvor PAS har fungeret siden 1996, er fundene relativt sjældne.

Blandt de relativt få sammenlignelige fund fra England og Sverige er der påfaldende forskelle fra det danske materiale. Især står den kraftige dominans af franske gros tournois meget tydeligt i Danmark, mens Den tyske Ordens mønter har været mere brugt i Sverige og engelske mønter dominerer fundene i England. Der synes også at være forskelle i hvordan hullet til nålen er blevet udført. Spørgsmålet er om dette afspejler kronologiske forskelle, hvor Den tyske Ordens mønter er en anelse senere end de anvendte gros fra Frankrig, eller om det kan skyldes, at de franske gros

har en lidt større diameter end Den tyske Orden schillinge. De engelske fund af mønter med udskåret midtfelt står helt for sig selv.

Jeg vil foreslå at forskellene skyldes, at de pågældende ringspænder er fremstillet af lokale finsmede. De anvendte mønter kommer herved til at afspejle hvilke egnede mønttyper, man havde adgang til i de enkelte områder. For at falsificere denne påstand vil det specielt for det danske materiale være interessant at finde ud af, om ringspænder lavet af gros overhovedet er fundet i større tal end det her antydede i Nordfrankrig/Benelux-landene, men det er desværre ikke lykkedes mig at finde studier af middelalderlige ringspænder, som kan give nærmere oplysninger om dette.¹⁶ Hermed en opfordring til at lede efter flere paralleller!

Postskript

Siden denne artikel blev indleveret til NNUM er der registreret yderligere to ringspænder i KMMS. Det drejer sig i begge tilfælde om omarbejdede franske gros tournois præget under Philip 3-4 (1270-1315). Den ene er fundet nær Lyngs Kirke ved Limfjorden (FP 18652.1; sted 110609-25) fig. 11, den anden er fra Over Mårslet ca. 12 km syd for Århus (FP 18653.1; sted 150406-212) fig. 12.

Litteratur

- Belaj, J.: Annular brooches from the 13th and 14th century from Vojvodina, *СТАРИНАР (Starinar)* LXVII, 2017, 197-222.
- DMS: Jensen, J.S. (m.fl.): *Danmarks Middelalderlige Skattefund c. 1050-1550*, Nordiske Fortidsminder Ser. B, Bn. 12, København 1992.
- Duplessy, J.: *Les monnaies françaises royales de Hugues Capet à Louis XVI (987-1793)* (2. udg.), Paris 1999.
- Immonen, V.: *Golden Moments: Artefacts of Precious Metals as Products of Luxury Consumption in Finland, c.1200-1600, Part II CATALOGUE*, Archaeologia Medii Aevi Finlandiae XVI, 2009.
- Jensen (Søvsø), M.H.: *Middelalderlige ringspænder i det nuværende Danmark. Typologi og datering, fundforhold og kontekster*, speciale i middelalderarkæologi, Aarhus Universitet, 2005.
- Kalvelage, H. & Trippler, H.: *Die Münzen der Grafen, Herzöge und Grossherzöge von Oldenburg*, Osnabrück 1996.
- Kelleher, R.: The re-use of coins in medieval England and Wales c.1050–1550: An introductory survey, *Yorkshire Numismatist* 4 (2012), 183-200.
- Lindahl, F. & Jensen, J.S.: Skattefundet fra Slagelse 1883, *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 1983, 123-182.
- Lindahl, F.: Roskilde-smykker fra omkring 1000 til 1500-årene i Nationalmuseet, *Historisk årbog fra Roskilde amt*, 1984-85, 9-33.
- Søvsø, M.H.: Middelalderlige ringspænder. Typologi, datering, brug, *KUML* 2009, 183-211.
- Uggla, C.R. af: *Gotländska silverskatter från Valdemartågets tid*, Stockholm 1936.

6 SHM 1304.

7 SHM 11807.

8 SHM 17695.

9 Det gælder også de endnu ikke indkomne fund, som er registreret i DIME.

10 Søgning foretaget 8/3-24 på finds.org.uk med søgeparametret 'annular AND brooch AND coin'.

11 Det sidste eksemplar er så fragmenteret, at det ikke kan afgøres om der har været fastgjort en torn.

12 Record ID: NMS-FOE038.

13 Record ID: NCL-126566.

14 Record ID: DUR-A20215.

15 <https://portable-antiquities.nl/PAN-00082293> = PAN-00027960.

16 Tak til Jens Christian Moesgaard, som desværre heller ikke har kendskab til specialiserede gennemgange af omarbejdede mønter fra det franske område. Belajs analyse af ringspænder fra Vojvodina omtaler ikke ringspænder lavet af mønter (Belaj 2017); Immonen 2009 indeholder et katalog over 77 ringspænder fra Finland, men ingen af dem er lavet af omarbejdede mønter.